

AHMAD TABIBIY MUXAMMASLARI BADIYYAT MASALASI

Bazarbayeva Jamila

UrDU O'zbek adabiyotshunosligi

1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ahmad Tabibiy mumtoz ijodkorlar an'alarini davom ettirib, deyarli barcha janrlarda ijod qilgan. U o'zining devonlariga klassik poeziyaning g'azal, muxammas, musaddas, musamman, murabba, masnaviy, qasida, ruboiy kabi janrlardagi she'rlarini kiritgan. U o'zbek adabiyotida muxammas janrini rivojlantirgan: Navoiy, Sa'diy, Jomiy, Zebuniso, Munis, Ogahiy, Mirzo G'olib va boshqaning g'azallariga 518 ta muxammas bog'lagan.

Kalit so'zlar: Ahmad Tabibiy, she'riyat, muxammas, ekspresivlik, o'xshatishlar.

KIRISH

Ahmad Tabibiy XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Xiva adabiy muhitida o'z o'rniga ega bo'lgan iste'dodli, mahoratli, yetuk ijodkorlaridan biridir. Tabibiy qisqa hayoti davomida boy meros qoldirdi. Shoir turli janrlarga oid lirik asarlar yaratgan. She'riyatda shuhrat qozongan. O'zbek va fors-tojik tillarida, mumtoz adabiyotning an'anaviy janrlarida ijod qilgan. She'rlaridan 5 devon — "Tuhfat us-sulton", "Munis ulushshoq", "Hayrat ul-oshiqin" (o'zbek tilida), "Mir'ot ul-ishq", "Mazhar ulishtiyoq" (fors-tojik tilida) tuzgan. Ularda real hayotni, sof muhabbatni ulug'lagan ("Aylading", "Ozoridur" va boshqalar). O'zbek adabiyotida muxammas janrini rivojlantirgan: Navoiy, Sa'diy, Jomiy, Zebuniso, Munis, Ogahiy, Mirzo G'olib va boshqalarning g'azallariga 518 ta muxammas bog'lagan. Xorazm shoirlari haqida "Majmuat ush-shuaro'i payravi Feruz Shohiy", "Majmuai muxammasoti ashshuaro'i Feruz Shohiy" (1909) tazkiralari tuzgan. Ikkinchi majmuasi, asosan 33 shoir muxammaslaridan tashkil topgan. Unda dastavval Ogahiy g'azallariga, so'ng Feruz she'rlariga bog'langan muxammaslar, keyin esa Feruzning "Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim" g'azaliga taxmis, muxammas va musaddaslar keltirilgan. Ahmad Tabibiy o'zining muxammaslarida badiiy adabiyotning tasviriy vositalaridan keng foydalangan. Bu bilan o'ziga xos uslub yaratgan. Tashqi olamni bilishning keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri qiyoslash – o'xshatishdir. Ahmad Tabibiy betakror o'xshatish etalonlarini tanlash orqali tasvirga ekspressivlik paydo etgan. Muxammaslarda o'xshatish, qiyoslash usulining qo'llanishi turlicha bo'lib,

ular Ahmad Tabibiyning mahorat qirralarini yanada yorqinroq namoyon etadi. Shoir ma'no yaratishda metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalanadi.

ASOSIY QISM

Tabibiy lirik merosini ham adabiy mezonlar asosida tadqiq etish shoir ijodini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlardan ayon bo'lishicha, shoir ijodining eng kuchli ta'sir manbasi, shubhasiz, buyuk Navoiy ijodidir. Ko'plab ijodkorlar singari Tabibiy ham Alisher Navoiy ijodidan ta'sirlangan, o'zining turkum asarlarini yaratgan. Shoirning zamondoshi, rus sharqshunosi A.N.Samaylovichning ijodkor haqidagi quyidagi taassuroti ham fikrimiz dalilidir: "Shoirning menga o'z qalamkash birodarlarini "bularning hammasi uchun Mir Alisher Navoiy o'rnakdir, lekin hech biri uning iste'dodiga ega emas", - deb ta'riflaganidagi dilgir-nafratchan yuz ifodasi shundoq esimda" [Qosimov 1983, 42]. Bundan Tabibiyning Navoiy ijodiga naqadar ixlosmand bo'lganini sezish qiyin emas xizmat qilganligi yaqqol namoyon bo'ldi. Yuqorida misollarda keltirilgan muxammaslar tahlili natijasida o'xshatish, qiyoslash usulidan turlicha qo'llanilganligini va bu Tabibiyning mahorat qirralarini yanada yorqinroq namoyon etayotganligining guvohi bo'ldik. Shoir ma'no yaratishda metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalangan. Muxammaslarda sinekdoxaning butun o'rnida qism ko'rinishi, jins o'rnida tur munosabati aks etgan ko'rinishlari hissiyot uyg'otish kuchi va xususiyati bilan ahamiyatga egadir.

Olamga boqsang hosili boshdin-oyoq kulfat erur.

Bir rohatning keyinida behaddu son mehnat erur.

Bir oshiqikim lahzaye topsa visoli dilbarin,

Doim hamul bechorag'a, so'ngra g'ami furqat erur.

Har kimsakim komi dilin gar topsa ondin har nafas,

Andin nasibi borho xirmon bila hasrat erur.

Shoir mazkur baytda husni matla' bilan bir qatorda tashbih, tanosub, tazod san'atini ham mahorat bilan qo'llagan. G'azal nafaqat qofiyalanish tartibiga, balki badiiy san'at talabiga ko'ra ham husni matla'ning betakror namunasi. Zero, g'azal matla'i "ham mazmun, ham uslub jihatdan nihoyatda mutanosib... Chiroyli so'z va iboralar chuqur ma'noning yorqin, ta'sirli shaklda namoyon bo'lishini ta'minlagan. Natijada matla o'quvchi e'tiborini qozonib, unda keyingi baytlarni o'qishga ishtiyoq uyg'otadi". Tabibiy lirikasida g'azalning eng ko'p uchraydigan turi – oddiy g'azal turdagi g'azallarning shakliy belgilari, adabiyotshunos Olim Oltinbek fikricha, "...quyidagilardan iborat: 1) matla'dan maqta'gacha bir xil

vaznda yozilgan bo'lishi; 2) matla' misralari o'zaro qofiyalangan va juft misralarning barchasi unga qofiyadosh bo'lishi; 3) belgilangan (3 baytdan 21 baytgacha) hajmda bo'lishi; 4) maqta'da shoir taxallusi qo'llanishi lozim" .

Tabibiy lirikasida g'azalning ushbu turi yetakchilik qilishini ta'kidlash kerak. Bu turdagi g'azallar shoirning lirikadagi mahoratini ko'rsatishi jihatidan qimmatlidir. Mana, shunday g'azallardan biri:

Kimdakim ahli jahondin bor ilmu ma'rifat,
Qilg'usidur oni barhurdor ilmu ma'rifat.

Bu ikkov ba'zig'a lekin bu zamon bordur nihon,
Shukurkim aksarg'adir izhori ilmu ma'rifat.

Ey birodar, olimu orif bolurg'a jahd qil,
To yeturkay ko'nglunga anvor ilmu ma'rifat.

Ilm birla ma'rifatdin oyru tutmishdir Tabib,
Yo rab, emdi qil anga ham yor ilmu ma'rifat.

Ushbu g'azalda ma'rifat, ilm, bilim tasvirlangan. Go'yoki ma'rifat chirog'I o'quvchi ko'z ongida yorqin namoyon bo'ladigan badiiy tasvirni yarata olgani shoirning ulkan mahoratidan darak beradi. Shoir g'azalida bevosita lirik qahramonga murojaat qilgan. Ilmi insonning hech davrda xor bo'lmasligi doim hurmat-e'tiborda bo'lishi ta'kidlangan. Kishi ruhiyatining inja badiiy talqini –lirik kayfiyatning kuchli ifodasi bo'lgan bu g'azal Tabibiyning mumtoz poetik ifoda ustasi ekani tasdig'idir. G'azal an'anaviy 9 baytni tashkil etadi. Lirik qahramonga murojaat tarzida yozilgan. Tashbex, tanosib, tazod, husni talil kabi she'riy san'atlardan unumli foydalanilgan. Bu birliklar g'azalning undalma tarzida ekanligini yuzaga chiqarishda muhim rol o'ynagan. Umuman, ushbu g'azalni lirik qahramon va shoir o'zining ruhiyat tasvirining mutanosibligi, nozik ma'no va go'zal badiiyat uyg'unligi bilan mumtoz g'azalchilikning nodir namunalaridan, deyish mumkin. Tabibiy o'zining zamon to'g'risidagi qarashlarini dastlab sevgi haqidagi g'azallarida ifoda etadi. Shu o'rinda aytish kerakki, ayrim adabiyotshunoslarimiz yaqin o'tmishimizgacha, g'azal janrida faqat intim tuyg'ulari kuylanadi, degan yanglish fikrida edilar. G'azal janring paydo bo'lgan dastlabki davrlari uchun bu fikr to'g'ri bo'lsa bo'lgandir, biroq g'azal janrining umumiy mazmunini to'g'ri ifodalash uchun xarakterli emas. A.Mirzayev,

A.Hayitmetov, A.Karimov singari olimlarimiz o'zlarining bu masalaga bag'ishlagan ilmiy ishlarida g'azal janrining barcha xususiyatlarini chuqur tahlil qilish asosida, g'azalda sevgi tuyg'ulari bilan bir qatorda juda muhim hayotiy masalalar, falsafiy mushohadalar ham o'z ifodasini topishi mumkinligini qayd qilib o'tganlar. Ularning fikrlarini tasdiqlovchi misralarni Tabibiy g'azallaridan ham ko'plab uchratish mumkin.

XULOSA

Ahmad Tabibiy o'zbek adabiyotida muxammas janrini rivojlantirgan: Navoiy, Sa'diy, Jomiy, Zebunniso, Munis, Ogahiy, Mirzo G'olib va boshqaning g'azallariga 518 ta muxammas bog'lagan. U muxammaslarida leksik vositalar, ko'chimlar tahlili natijasida uning badiiy tasvir vositalaridan keng foydalangan. Tashqi olamni bilishning eng keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri qiyoslash – o'xshatishdir. Ahmad Tabibiy betakror o'xshatish etalonlarini tanlash orqali tasvirda ekspressivlik paydo etgan. Muxammaslarda o'xshatish, qiyoslash usulining qo'llanishi turlicha bo'lib, ular Ahmad Tabibiyning mahorat qirralarini yanada yorqinroq namoyon etadi. Shoir ma'no yaratishda metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalanadi. Muxammaslarda sinekdoxaning butun o'rnida qism ko'rinishi, jins o'rnida tur munosabati aks etgan ko'rinishlari hissiyot uyg'otish kuchi va xususiyati bilan ahamiyatga egadir.

FOYDALANILAYOTGAN ADABIYOTLAR:

1. Античные теории языка и стиля. - М., 1936.
2. Ne'matov X. Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. - T., 1995.
3. Mirzayev M., Usmonov S. O'zbek tili kitobi - T., 1978.
4. G'anixo'jaev F. Ahmad Tabibiy. O'zbekiston SSR —Fan nashriyoti.— Toshkent: 1978 yil.